DOI: https://doi.org/10.37547/supsci-ojhpl-06-11-24 Pages: 283-295

Oriental Journal of History, Politics and Law

ORIENTAL JOURNAL OF HISTORY, POLITICS AND LAW

journal homepage:
https://www.supportscience.uz/index.php/ojhpl

LEGAL MEASURES TO COUNTER CORRUPTION-RELATED CRIMES COMMITTED THROUGH FRAUD

Davurkhan Nodirov
Head of the Department at the Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan
Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: fraud, corruption, official position, public official, legal qualification, compensation of damage, incentive norm, inevitability of punishment, foreign experience.

Received: 10.11.26
Accepted: 11.11.26
Published: 12.11.26

Abstract: The article examines fraud of a corrupt nature, in which an official or employee uses his or her official position to promise a result that lies outside his or her powers and thereby obtains another person's property. Drawing on Article 168 of the Criminal Code of Uzbekistan and Resolution No. 17 of the Plenum of the Supreme Court of 23 June 2023, the author sets out the criteria that distinguish this offence from bribe-taking. Official statistics for 2010–2025 show that the share of fraud in all registered crime rose from 13.7% in 2019 to 28.5% in 2025. The article argues that the practice of treating the return of money seized during an operational-search measure as compensation of damage should be brought into line with the principle of inevitability of punishment. A comparison with the law of the United States, Germany, the United Kingdom, Singapore and the Republic of Korea leads to specific proposals for amending Article 168 of the Criminal Code and the Plenum resolution.

FIRIBGARLIK YO‘LI BILAN SODIR ETILADIGAN KORRUPSIYAVIY JINOYATLARGA QARSHI KURASHISHNING HUQUQIY CHORALARI

Davurxon Nodirov
O‘zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi kafedra boshlig‘i
Toshkent, O‘zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: firibgarlik, korrupsiya, xizmat mavqeyi, mansabdor shaxs, kvalifikatsiya, zararni qoplash,

Annotatsiya: Maqolada mansabdor yoki xizmatchi o‘z xizmat mavqeyidan foydalanib, vakolatiga kirmaydigan ishni hal qilib berishni

rag‘batlantiruvchi norma, jazoning muqarrarligi, xorijiy tajriba.

va’da qilish orqali o‘zganing mulkini qo‘lga kiritishi, ya’ni korrupsiyaviy xususiyatga ega firibgarlik tahlil qilinadi. Jinoyat kodeksining 168-moddasi, Oliy sud Plenumining 2023-yil 23-iyundagi 17-son qarori va “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonun asosida bu qilmishni pora olish va mansab vakolatini suiiste’mol qilishdan farqlash mezonlari ko‘rsatiladi. Statistika agentligining 2010–2025-yillarga oid ma’lumotlari asosida firibgarlikning umumiy jinoyatchilikdagi ulushi 2019-yildagi 13,7 foizdan 2025-yilda 28,5 foizga yetgani ko‘rsatiladi. 2024-yilda mansabdorlar sodir etgan firibgarliklar soni ular sodir etgan poraxo‘rlik holatlaridan ko‘p bo‘lgani ko‘rsatiladi. Tezkor tadbirda olib qo‘yilgan pulning qaytarilishini zararni qoplash deb baholash amaliyotini jazoning muqarrarligi tamoyiliga muvofiqlashtirish zarurligi asoslanadi. AQSh, Germaniya, Buyuk Britaniya, Singapur va Janubiy Koreya qonunchiligi qiyosiy tahlil qilinib, Jinoyat kodeksining 168-moddasiga va Plenum qaroriga aniq o‘zgartishlar taklif etiladi.

ПРАВОВЫЕ МЕРЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИОННЫМ ПРЕСТУПЛЕНИЯМ, СОВЕРШАЕМЫМ ПУТЁМ МОШЕННИЧЕСТВА

Давурхон Нодиров
Начальник кафедры Академии правоохранительных органов Республики Узбекистан
Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: мошенничество, коррупция, служебное положение, должностное лицо, квалификация, возмещение ущерба, поощрительная норма, неотвратимость наказания, зарубежный опыт.

Аннотация: В статье анализируется мошенничество коррупционного характера, при котором должностное лицо или служащий, используя служебное положение, обещает решить вопрос, не входящий в его полномочия, и завладевает чужим имуществом. На основе статьи 168 Уголовного кодекса и постановления Пленума Верховного суда № 17 от 23 июня 2023 года показаны критерии разграничения этого деяния и получения взятки. По данным Агентства статистики за 2010–2025 годы установлено, что доля мошенничества в общей преступности выросла с 13,7 % в 2019 году до 28,5 % в 2025 году. Обосновывается необходимость согласовать с принципом неотвратимости

наказания практику, при которой возвращение денег, изъятых в ходе оперативного мероприятия, признаётся возмещением ущерба. На основе сравнительного анализа законодательства США, Германии, Великобритании, Сингапура и Республики Корея предложены конкретные изменения в статью 168 Уголовного кодекса и в постановление Пленума.

Kirish. Firibgarlik O‘zbekistonda eng tez o‘sayotgan jinoyat turlaridan biriga aylandi. Statistika agentligi ma’lumotlariga ko‘ra, 2019-yilda 6 321 ta firibgarlik ro‘yxatga olingan bo‘lsa, 2025-yilda bu ko‘rsatkich 44 127 taga yetdi [1]. Bu umumiy oqim ichida alohida xavf tug‘diradigan guruh bor: mansabdor yoki xizmatchi o‘z xizmat mavqeyidan foydalanib, aslida vakolatiga kirmaydigan ishni hal qilib berishni va’da qiladi va buning evaziga pul yoki boshqa mulk oladi. Bunday qilmish tashqi ko‘rinishidan pora olishga o‘xshaydi, ammo O‘zbekiston Jinoyat kodeksi va sud amaliyotiga ko‘ra firibgarlik sifatida kvalifikatsiya qilinadi [2; 3].

Mamlakatda korrupsiyaga qarshi kurashishning izchil huquqiy va institutsional asoslari yaratilgan: 2017-yilda “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonun qabul qilingan, 2020-yilda esa Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi tashkil etilgan [4; 5]. Bu islohotlarni yanada chuqurlashtirish jinoyat qonunchiligining ayrim normalarini korrupsiyaviy jinoyatlarning o‘ziga xos xususiyatlariga moslashtirishni ham taqozo etadi. Xususan, xizmat mavqeyidan foydalanib sodir etilgan firibgarlik ko‘pincha tezkor tadbir davomida, pul topshirilayotgan paytda fosh etiladi. Pul ashyoviy dalil sifatida olib qo‘yiladi va keyinchalik jabrlanuvchiga qaytariladi. Jinoyat kodeksining 168-moddasida esa yetkazilgan moddiy zararning o‘rni qoplangan taqdirda ozodlikni cheklash va ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo qo‘llanilmasligi belgilangan [2]. Bu umumiy qoida mulkiy jinoyatlar uchun asosli, ammo xizmat mavqeyidan foydalanib sodir etilgan firibgarlikka qo‘llanganda qilmishning korrupsiyaviy xavfliligi jazo tayinlashda to‘liq hisobga olinmasligi mumkin. Shu sababli bu normani jazoning muqarrarligi va adolatlilik tamoyillarini yanada izchil ta’minlash nuqtayi nazaridan takomillashtirish masalasi dolzarbdir.

Tadqiqotning maqsadi xizmat mavqeyidan foydalanib sodir etiladigan firibgarlikning korrupsiyaviy tabiatini ochib berish, uni kvalifikatsiya qilish va jazo tayinlashdagi muammolarni aniqlash hamda xorijiy tajriba asosida qonunchilik va sud amaliyotini takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat. Shu maqsaddan kelib chiqib, quyidagi savollar qo‘yildi: (1) xizmat mavqeyidan foydalangan holda sodir etilgan firibgarlik pora olishdan qaysi belgilar bo‘yicha farqlanadi; (2) zararni qoplash to‘g‘risidagi rag‘batlantiruvchi norma bu toifadagi

ishlarda qanday oqibatlarga olib kelmoqda; (3) rivojlangan huquq tizimlarida mansabdorning aldovi va zararning qoplanishi qanday baholanadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda zararni qoplash to‘g‘risidagi norma xizmat mavqeyidan foydalanib sodir etilgan firibgarlikka nisbatan alohida tahlil qilinib, tezkor tadbirda olib qo‘yilgan pulni qaytarish bilan aybdorning o‘zi zararni ixtiyoriy qoplashi o‘rtasidagi farq asoslanadi hamda Jinoyat kodeksining 168-moddasiga va Oliy sud Plenumining 17-son qaroriga aniq o‘zgartishlar taklif etiladi.

Adabiyotlar sharhi. Korrupsiyaning iqtisodiy va institutsional tabiati xorijiy ilmiy adabiyotda keng o‘rganilgan. S. Rouz-Akkerman va B. Palifka korrupsiyani davlat hokimiyatini shaxsiy manfaat uchun suiiste’mol qilish sifatida ko‘rib, uning davlat institutlariga bo‘lgan ishonchni va boshqaruv legitimligini zaiflashtirishini ko‘rsatadi [6]. Bu yondashuvdan kelib chiqsak, mansabdorning aldovi faqat jabrlanuvchining mulkiga emas, balki davlat xizmatining obro‘siga ham zarar yetkazadi.

R. Klitgaard korrupsiya xavfini monopoliya va ixtiyoriy vakolat yig‘indisidan hisobdorlik ayirmasi sifatida ifodalaydi (C = M + D – A) va korrupsiyaga qarshi siyosatni monopoliya hamda ixtiyoriylikni qisqartirish, hisobdorlikni kuchaytirish, fosh etish ehtimoli va jazoni oshirishga yo‘naltirishni taklif qiladi [7]. G. Bekker jinoyatning iqtisodiy modelida jinoyatchi kutilayotgan foydani kutilayotgan jazo bilan solishtiradi, kutilayotgan jazo esa fosh etilish ehtimoli va jazo og‘irligiga bog‘liq ekanini ko‘rsatadi [8]. Ushbu modelni bizning mavzuga tatbiq etsak, agar qo‘lga tushgan mansabdor uchun jinoyatning asosiy oqibati olingan pulni qaytarishdan iborat bo‘lsa, kutilayotgan jazo deyarli nolga teng bo‘ladi va norma o‘zining oldini olish funksiyasini yo‘qotadi.

Milliy huquqda bu masala, avvalo, Oliy sud Plenumining 2023-yil 23-iyundagi 17-son qarorida tartibga solingan. Plenum xizmat mavqeyidan foydalanib sodir etilgan firibgarlikni pora olish va mansab vakolatini suiiste’mol qilishdan farqlash mezonlarini belgilab bergan [3]. Xalqaro darajada BMTning 2003-yilgi Korrupsiyaga qarshi konvensiyasi, jumladan, mansabdor shaxslarning pora olishi va vazifalarini suiiste’mol qilishini kriminallashtirishni talab qiladi [9]. Konvensiyaning 30-moddasi ishtirokchi davlatlardan jinoyat uchun sanksiyalarni uning og‘irligini hisobga olgan holda belgilashni talab qiladi va korrupsiya jinoyati uchun hukm qilingan shaxslarni davlat lavozimini egallash huquqidan mahrum qilish imkoniyatini nazarda tutadi [9]. O‘zbekiston bu konvensiyaga 2008-yilda qo‘shilgan. Biroq zararni qoplash to‘g‘risidagi rag‘batlantiruvchi normaning korrupsiyaviy firibgarlikka ta’siri ilmiy adabiyotda alohida tadqiq etilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda formal-huquqiy, qiyosiy-huquqiy va statistik tahlil usullari qo‘llanildi. Formal-huquqiy tahlil Jinoyat kodeksining 168-moddasi va Oliy sud Plenumining 17-son qarori matniga tayanadi. Qiyosiy-huquqiy tahlil AQSh, Germaniya, Buyuk

Britaniya, Singapur va Janubiy Koreyaning amaldagi qonun matnlari asosida o‘tkazildi. Statistik tahlil uchun Statistika agentligining 2010–2025-yillarga oid rasmiy ma’lumotlari, Ichki ishlar vazirligi, Bosh prokuratura va Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi e’lon qilgan ko‘rsatkichlardan foydalanildi. Tadqiqotning cheklovi shundaki, rasmiy statistikada xizmat mavqeyidan foydalanib sodir etilgan firibgarlik (168-modda 3-qism “v” bandi) alohida ko‘rsatilmaydi, shuning uchun bu toifaning ulushi bilvosita ma’lumotlar asosida baholandi.

Tahlil va natijalar. 1. Xizmat mavqeyidan foydalanib sodir etilgan firibgarlikning huquqiy tavsifi. Jinoyat kodeksining 168-moddasiga ko‘ra, firibgarlik aldash yoki ishonchni suiiste’mol qilish yo‘li bilan o‘zganing mulkini yoki o‘zganing mulkiga bo‘lgan huquqni qo‘lga kiritishdir. Xizmat mavqeyidan foydalanib sodir etilgan firibgarlik moddaning 3-qismi “v” bandida og‘irlashtiruvchi belgi sifatida nazarda tutilgan [2].

Oliy sud Plenumi qarorining 23-bandida bu belgining mazmuni quyidagicha ochib berilgan: “Xizmat mavqeyidan foydalanib firibgarlik sodir etganlik uchun javobgarlik shaxs o‘z xizmat mavqeyidan faqat aldash yoki ishonchni suiiste’mol qilish uchun foydalanib, o‘zganing mulkini yoki unga bo‘lgan huquqni qo‘lga kiritish maqsadida o‘z xizmat vakolatlari doirasiga kirmaydigan harakatlarni (harakatsizlikni) amalga oshirgan hollardagina vujudga keladi” [3].

Qarorning 24-bandida chegaradosh holatlar ajratilgan. Mansabdor shaxs mansab vakolati yo‘qligi yoki xizmat mavqeyidan foydalana olmasligi sababli aslida bajara olmaydigan harakat uchun pul yoki boshqa qimmatliklarni olsa va ularni o‘zlashtirish qasdi bo‘lsa, qilmish firibgarlik deb baholanadi. Shaxs pulni go‘yoki boshqa mansabdorga pora sifatida berish uchun olib, aslida bunday niyati bo‘lmasdan o‘zlashtirsa, bu ham firibgarlikdir. Agar aybdorning o‘zi qimmatliklar egasini pora berishga undagan bo‘lsa, qilmish qo‘shimcha ravishda pora berishga dalolat sifatida kvalifikatsiya qilinadi, qimmatliklar egasining harakatlari esa pora berishga suiqasd deb baholanadi. Pora berish tashabbusi pul beruvchining o‘zidan chiqqan hollarda qilmish faqat firibgarlik sifatida kvalifikatsiya qilinadi [3].

Demak, pora olish bilan bu toifadagi firibgarlikni farqlovchi asosiy mezon mansabdorning haqiqiy vakolati va niyatidir. Pora olishda mansabdor o‘z vakolati doirasidagi harakatni bajarish yoki bajarmaslik uchun haq oladi. Xizmat mavqeyidan foydalanib sodir etilgan firibgarlikda esa u vakolatiga kirmaydigan va bajarib bo‘lmaydigan natijani va’da qiladi, xizmat mavqeyi esa va’daga ishonch uyg‘otish vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

Bu qilmishning korrupsiyaviy tabiati qonundagi ta’rifdan ham kelib chiqadi. “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonunning 3-moddasida korrupsiya shaxsning o‘z mansab yoki xizmat mavqeyidan shaxsiy manfaatlarini yoxud o‘zga shaxslarning manfaatlarini ko‘zlab moddiy yoki nomoddiy naf olish maqsadida qonunga xilof ravishda foydalanishi sifatida ta’riflangan [4]. Xizmat mavqeyidan foydalanib sodir etilgan firibgarlik bu ta’rifning barcha

belgilariga javob beradi: aybdor mavqeyidan foydalanadi, maqsadi moddiy naf olish, harakati esa qonunga xilof. Demak, jinoyat-huquqiy kvalifikatsiyada qilmish firibgarlik deb baholansa-da, korrupsiyaga qarshi siyosat nuqtayi nazaridan u korrupsiyaviy huquqbuzarlikdir. Bu farq jazo siyosatida ham hisobga olinishi kerak.

Chegaradosh tarkiblarni farqlash mezonlarini quyidagi jadvalda umumlashtirdik.

1-jadval. Xizmat mavqeyidan foydalanib sodir etilgan firibgarlikni chegaradosh tarkiblardan farqlash mezonlari (muallif ishlanmasi)

Mezon	Pora olish (JK 210-m.)	Mansab vakolatini suiiste'mol qilish (JK 205-m.)	Xizmat mavqeyidan foydalanib firibgarlik (JK 168-m. 3-q. "v")
Asosiy obyekt	Davlat boshqaruvining normal faoliyati	Davlat boshqaruvining normal faoliyati	Mulk; qo‘shimcha ravishda davlat xizmatining obro‘si
Mansabdorning vakolati	Haq evaziga bajariladigan harakat uning vakolati doirasida	Vakolat doirasida, ammo xizmat manfaatiga zid harakat	Va'da qilingan harakat vakolatiga kirmaydi yoki uni bajarib bo‘lmaydi
Mulkni olish usuli	Pora sifatida ixtiyoriy topshirish	Mulk olish shart emas	Aldash yoki ishonchni suiiste'mol qilish
Qasdning mazmuni	Vakolatdagi harakat uchun haq olish	Shaxsiy yoki boshqa manfaatni ko‘zlash	Mulkni o‘zlashtirish, va'dani bajarish niyati yo‘q
Pul beruvchining holati	Pora beruvchi sifatida javobgar	—	Jabrlanuvchi; agar aybdor uni pora berishga undagan bo‘lsa, pora berishga suiqasd

Bu yerda qonunchilikda aniq javob berilmagan masala ham bor. Plenum qarorida "xizmat mavqeyi" tushunchasi qaysi tashkilotlar xodimlariga nisbatan qo‘llanilishi, xususan, ustav fondida davlat ulushi bo‘lmagan xo‘jalik yurituvchi subyektlar xodimlariga tatbiq etilishi yoki etilmasligi alohida ko‘rsatilmagan. Bu masala amaliyotda qilmishni bir xil kvalifikatsiya qilishga to‘sqinlik qiladi.

2. Statistik dinamika va muammoning ko‘lami. Rasmiy statistika jinoyatlarni hisobga olish tizimi shaffoflashgani sari to‘liqroq ma'lumot bermoqda. Ro‘yxatga olingan jinoyatlarning umumiy soni 2019-yilda 46 089 ta bo‘lgan bo‘lsa, 2024-yilda 132 298 tani, 2025-yilda 155 002 tani tashkil etgan [10; 11; 12]. Shu bilan birga, Ichki ishlar vazirligi ma'lumotlariga ko‘ra, 2025-yilda oldi olinishi lozim bo‘lgan jinoyatlar 4,6 foizga kamaygan [12]. Jinoyatchilik tarkibida firibgarlikning ulushi barqaror ortib bormoqda: 2019-yilda 13,7 foiz bo‘lgan bu ko‘rsatkich 2025-yilda 28,5 foizga yetgan, firibgarliklar soni esa 2024-yildan 2025-yilga qadar 29 252 tadan 44 127 taga ko‘paygan [1] (2-jadval).

2-jadval. O‘zbekistonda ro‘yxatga olingan jinoyatlar va firibgarliklar dinamikasi (2010–2025-yillar)

Yil	Jinoyatlar (jami)	Firibgarliklar	Firibgarlikning ulushi, %
2010	90 050	7 815	8,7
2015	87 946	10 150	11,5
2017	73 692	9 645	13,1
2018	49 011	6 483	13,2
2019	46 089	6 321	13,7
2020	62 081	10 496	16,9
2021	111 082	24 554	22,1
2022	105 215	20 591	19,6
2023	104 096	18 492	17,8
2024	132 298	29 252	22,1
2025	155 002	44 127	28,5

Manba: Statistika agentligi, Ichki ishlar vazirligi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan [1; 10; 11; 12].

Bu ma’lumotlarni talqin qilishda ehtiyotkorlik zarur. Oliy sud vakilining izohiga ko‘ra, 2021-yildagi keskin o‘sishning bir qismi jinoyat haqidagi xabarlarni elektron ro‘yxatga olish joriy etilgani bilan bog‘liq [13]. Keyingi yillarda esa axborot texnologiyalari orqali sodir etiladigan jinoyatlar ko‘paydi: 2024-yilda ularning soni 58,8 mingdan oshib, umumiy jinoyatchilikning 44,4 foizini tashkil etgan [14]. Shu sababli umumiy firibgarlik statistikasi xizmat mavqeyidan foydalanib sodir etilgan firibgarlik ko‘lamini to‘g‘ridan to‘g‘ri ko‘rsatmaydi.

Mansabdorlar bilan bog‘liq jinoyatlar haqida aniqroq tasavvurni Bosh prokuratura ma’lumotlari beradi. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyati kuchaytirilishi natijasida 2024-yilda 4 906 nafar mansabdor shaxs jinoiy javobgarlikka tortilgan. Ulardan 447 nafari firibgarlik, 353 nafari pora olish va vositachilik uchun javobgarlikka tortilgan, ya’ni mansabdorlar sodir etgan firibgarliklar soni poraxo‘rlik holatlaridan ko‘p bo‘lgan. Yetkazilgan 3,6 trln so‘m zararning 2,3 trln so‘mi tergov davomida qoplangan [15]. Bu raqamlar zararni undirish mexanizmi samarali ishlayotganini ko‘rsatadi va ayni paytda bu toifadagi ishlarda jazo tayinlash masalasini alohida o‘rganish zarurligini tasdiqlaydi.

Bunday holatlarning tipik ko‘rinishi quyidagicha: mahalliy organ xodimi fuqaroga yer uchastkasini ajratib berish yoki hujjatlarni rasmiylashtirib berishni va’da qiladi, garchi bu masalani hal qilish uning vakolatiga kirmasa ham. Plenum qarorining 24-bandidagi mezonlarga ko‘ra, va’da qilingan natija mansabdorning vakolatiga kirmasa va unda pulni o‘zlashtirish qasdi bo‘lsa, qilmish firibgarlik sifatida baholanadi [3]. Bunday holatlarda mansabdorning vakolati va’da qilingan natijani ta’minlamaydi, ammo uning lavozimi jabrlanuvchida ishonch uyg‘otadi.

Bu toifadagi ishlarning asosiy qismi tezkor tadbir davomida fosh etiladi. Pul ashyoviy dalil sifatida olib qo‘yilib, jabrlanuvchiga qaytarilgach, amaliyotda zarar qoplangan deb hisoblanadi va 168-moddadagi rag‘batlantiruvchi norma qo‘llaniladi. Bu holat ikki muammoni keltirib chiqaradi. Birinchidan, zarar aybdorning ixtiyoriy harakati bilan emas, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning aralashuvi bilan bartaraf etiladi, ya’ni normaning rag‘batlantiruvchi maqsadi to‘liq namoyon bo‘lmaydi. Ikkinchidan, Bekker modeli nuqtayi nazaridan qo‘lga tushish ehtimoli yuqori bo‘lsa ham, jazo og‘irligi keskin kamaygani uchun kutilayotgan jazo jinoyatdan voz kechtirish uchun yetarli bo‘lmaydi [8].

3. Xorijiy tajriba. Xorijiy davlatlarning qonunchiligi mansabdorning aldovi va zararning qoplanishi masalasida turlicha, ammo umumiy jihatlari aniq ko‘rinadigan yechimlarni taklif qiladi (3-jadval).

AQShda pochta va elektron aloqa vositalaridan foydalangan holda firibgarlik federal jinoyat bo‘lib, 20 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi; “halol xizmatlar” huquqidan mahrum qilishga qaratilgan firibgarlik ham shu normalar doirasida jazolanadi [16]. Oliy sud Skilling ishida bu tushunchani pora va noqonuniy mukofot (kickback) olish holatlari bilan chekladi [17]. Jabrlanuvchiga zararni qoplash (restitutsiya) esa jazoga qo‘shimcha ravishda majburiy tayinlanadi va uning o‘rnini bosmaydi [16].

Germaniya Jinoyat kodeksining 263-paragrafi 3-qismiga ko‘ra, aybdor o‘z vakolatlari yoki davlat xizmatchisi sifatidagi mavqeyini suiiste’mol qilsa, firibgarlik odatda o‘ta og‘ir hol deb topiladi va olti oydan o‘n yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi [18]. Aybdor bilan jabrlanuvchining yarashuvi va zararni qoplash (46a-paragraf) jazoni yengillashtirishga asos bo‘lishi mumkin, ammo bu sudning ixtiyoridagi masala bo‘lib, ozodlikdan mahrum qilishni avtomatik ravishda istisno etmaydi [18]. Bundan tashqari, davlat xizmatchisi qasddan sodir etgan jinoyati uchun kamida bir yil ozodlikdan mahrum qilinsa, uning xizmat munosabatlari qonun kuchiga ko‘ra tugatiladi [19].

Buyuk Britaniyaning 2006-yilgi Firibgarlik to‘g‘risidagi qonunida mavqeni suiiste’mol qilish orqali firibgarlik firibgarlikning uchta asosiy shaklidan biri sifatida alohida nazarda tutilgan (4-bo‘lim). Jinoyat tugallangan deb topilishi uchun real naf yoki zarar shart emas, aybdorning naf ko‘rish yoki zarar yetkazish niyati yetarli; jazoning yuqori chegarasi 10 yil ozodlikdan mahrum qilishdir [20].

Singapurning 1960-yilgi Korrupsiyaning oldini olish to‘g‘risidagi qonuni 9-bo‘limida pora olgan shaxs harakatni bajarishga vakolati, huquqi yoki imkoniyati bo‘lmaganini yoki uni bajarish niyati bo‘lmaganini himoya dalili sifatida keltira olmasligi belgilangan [21]. Boshqacha aytganda, O‘zbekistonda firibgarlik sifatida baholanadigan qilmish Singapurda korrupsiya jinoyati sifatida jazolanadi. Jinoyat uchun 5 yilgacha, davlat va jamoat organlariga oid hollarda 7 yilgacha

ozodlikdan mahrum qilish nazarda tutilgan, sud esa qo‘shimcha ravishda olingan mukofot miqdorida jarima undiradi [21].

Janubiy Koreyada firibgarlik Jinoyat kodeksining 347-moddasiga ko‘ra 10 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi. Muayyan iqtisodiy jinoyatlar uchun jazoni og‘irlashtirish to‘g‘risidagi qonunga ko‘ra, olingan naf 500 mln von va undan ortiq bo‘lsa, kamida 3 yil, 5 mlrd von va undan ortiq bo‘lsa, umrbod yoki kamida 5 yil ozodlikdan mahrum qilish tayinlanadi [22]. Zararning qoplanishi sudlar tomonidan jazo tayinlashda hisobga olinadi, ammo qonunda ozodlikdan mahrum qilishni istisno etuvchi asos sifatida nazarda tutilmagan.

3-jadval. Mansab mavqeyidan foydalanib sodir etilgan firibgarlik uchun javobgarlikning qiyosiy tavsifi (muallif ishlanmasi)

Davlat	Asosiy norma	Mavqeni suiiste’mol qilishga munosabat	Zarar qoplanishining ahamiyati
AQSh	18 U.S.C. §§ 1341, 1343, 1346	Pora va noqonuniy mukofot bilan bog‘liq “halol xizmatlar” firibgarligi; 20 yilgacha	Restitutsiya jazoga qo‘shimcha, uning o‘rnini bosmaydi
Germaniya	StGB § 263 (3) 4-band	O‘ta og‘ir hol; 6 oydan 10 yilgacha	§ 46a: sud ixtiyoriga ko‘ra yengillashtirish
Buyuk Britaniya	Fraud Act 2006, 4-bo‘lim	Alohida jinoyat tarkibi; 10 yilgacha	Real zarar shart emas
Singapur	PCA 1960, 6, 7, 9-bo‘limlar	Vakolat bo‘lmasa ham korrupsiya; 5 (7) yilgacha	Olingan mukofot miqdorida jarima qo‘shimcha undiriladi
Janubiy Koreya	Jinoyat kodeksi 347-m.; maxsus qonun 3-m.	Naf miqdoriga qarab umrbodgacha	Jazo tayinlashda hisobga olinadi
O‘zbekiston	JK 168-m. 3-q. “v” bandi	Kvalifikatsiyalovchi belgi	Ozodlikni cheklash va ozodlikdan mahrum qilish qo‘llanilmaydi

Qiyosiy tahlil ko‘rsatadiki, ko‘rib chiqilgan davlatlarda zararning qoplanishi, odatda, jazo tayinlashda hisobga olinadigan omil bo‘lib, mansabdor sodir etgan firibgarlik uchun ozodlikdan mahrum qilishni majburiy ravishda istisno etmaydi. Bu tajribaning milliy huquq tizimiga mos jihatlari Jinoyat kodeksini takomillashtirishda foydali bo‘lishi mumkin.

Muhokama. O‘zbekiston qonunchiligida zararni qoplash to‘g‘risidagi normaning maqsadi tushunarli: u jabrlanuvchining mulkiy huquqlarini tezroq tiklashga va aybdorni zararni ixtiyoriy qoplashga undashga qaratilgan. Bosh prokuratura ma’lumotlari ham mansabdorlar yetkazgan zararning katta qismi tergov davomida qoplanayotganini ko‘rsatadi [15]. Biroq xizmat mavqeyidan foydalanib sodir etilgan firibgarlikda jinoyat obyekti faqat mulk bilan cheklanmaydi: aybdor davlat organi yoki tashkilot nomidan ishonch uyg‘otadi va shu ishonchni suiiste’mol qiladi. Shu sababli pulni qaytarish jinoyatning barcha oqibatlarini bartaraf etmaydi.

Bu muammoni Jinoyat kodeksining 56-moddasidagi jazoni og‘irlashtiruvchi holatlar ro‘yxatini kengaytirish orqali hal etish maqsadga muvofiq emas, chunki 168-moddada xizmat mavqeyidan foydalanish allaqachon kvalifikatsiyalovchi belgi sifatida nazarda tutilgan va jinoyat tarkibining belgisi bo‘lgan holat jazo tayinlashda yana bir bor og‘irlashtiruvchi holat sifatida hisobga olinmaydi. Muammo sanksiya og‘irligida emas, balki zararni qoplash to‘g‘risidagi normaning bu toifadagi ishlarga avtomatik qo‘llanishida.

Taklif etilayotgan o‘zgartishga qarshi dalil ham bor: zararni qoplash to‘g‘risidagi norma jabrlanuvchiga foydali, uni cheklash esa aybdorning zararni qoplashga intilishini susaytirishi mumkin. Biroq taklif zararni qoplashning huquqiy ahamiyatini yo‘qqa chiqarmaydi. Jinoyat oqibatida yetkazilgan zararni ixtiyoriy qoplash Jinoyat kodeksining 55-moddasiga ko‘ra jazoni yengillashtiruvchi holat bo‘lib qoladi va sud uni jazo tayinlashda hisobga oladi [2]. O‘zgartish faqat ozodlikdan mahrum qilishning avtomatik tarzda istisno etilishini bekor qiladi va jazo turini tanlashni sudning qilmish og‘irligi hamda aybdor shaxsini baholashiga qaytaradi. Bu yondashuv Germaniya va Janubiy Koreya tajribasiga ham mos keladi.

Ikkinchi masala zararni qoplash tushunchasining o‘zi bilan bog‘liq. Tezkor tadbir davomida olib qo‘yilgan pulning qaytarilishi aybdorning ixtiyoriy harakati emas. Germaniya qonunchiligida ham zararni qoplash aybdorning faol harakati va jabrlanuvchi bilan yarashuvi bilan bog‘lanadi [18]. Shu bois Plenum qarorida bu ikki holatni aniq farqlash sud amaliyotini bir xillashtirishga xizmat qiladi.

Huquqiy choralar profilaktika bilan to‘ldirilishi lozim. Aholi bilan bevosita ishlaydigan, yer, uy-joy va ijtimoiy yordam masalalarida murojaatlarni qabul qiladigan xodimlarning lavozimi fuqaroda “masalani hal qila oladi” degan tasavvur uyg‘otishi mumkin. Shu sababli bunday lavozimlar uchun vakolatlar doirasini aholiga ochiq e’lon qilish, murojaatlarni elektron tizim orqali qabul qilish va ko‘rib chiqish muddatlarini kuzatib borish mansabdorning vakolatidan tashqari va’dalariga ishonch asosini qisqartiradi. Klitgaard formulasidagi hisobdorlik omili aynan shu yo‘l bilan kuchayadi [7].

Tadqiqotning cheklovlari ham bor: rasmiy statistika 168-moddaning 3-qismi “v” bandi bo‘yicha alohida ma’lumot bermaydi, sud hukmlari bazasi esa bu tadqiqotda tizimli tahlil qilinmadi. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu toifadagi ishlar bo‘yicha sud hukmlarini o‘rganish va tayinlangan jazolarni qiyosiy tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Xulosa. Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarga kelish imkonini berdi.

1. Xizmat mavqeyidan foydalanib sodir etilgan firibgarlik mulkka qarshi jinoyat bo‘lish bilan birga korrupsiyaviy xususiyatga ega: aybdor davlat xizmati yoki tashkilot nufuzini aldov vositasiga aylantiradi. Uni pora olishdan farqlovchi asosiy mezon mansabdorning va’da qilingan harakatni bajarishga vakolati yo‘qligi va mulkni o‘zlashtirish qasdidir.

2. 2019–2025-yillarda firibgarliklar soni qariyb 7 barobar oshib, umumiy jinoyatchilikdagi ulushi 13,7 foizdan 28,5 foizga yetdi. 2024-yilda mansabdorlar sodir etgan firibgarliklar soni ular sodir etgan poraxo‘rlik holatlaridan ko‘p bo‘ldi.

3. Jinoyat kodeksining 168-moddasidagi zararni qoplash to‘g‘risidagi norma xizmat mavqeyidan foydalanib sodir etilgan firibgarlikka ham bir xilda qo‘llanilmoqda. Pul tezkor tadbirda olib qo‘yilib qaytarilgan hollarda normaning rag‘batlantiruvchi maqsadi to‘liq amalga oshmaydi, shu sababli uni jazoning muqarrarligi tamoyiliga muvofiqlashtirish maqsadga muvofiq.

4. AQSh, Germaniya, Buyuk Britaniya, Singapur va Janubiy Koreya qonunchiligida zararning qoplanishi jazo tayinlashda hisobga olinadigan omil sifatida tartibga solingan; bu tajriba milliy qonunchilikni takomillashtirishda foydalanilishi mumkin.

Shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi.

Birinchidan, Jinoyat kodeksi 168-moddasining zararni qoplashga oid qismini quyidagi tahrirda bayon etish: “Yetkazilgan moddiy zararning o‘rni qoplangan taqdirda ozodlikni cheklash va ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo qo‘llanilmaydi, bundan ushbu modda uchinchi qismining “v” bandida nazarda tutilgan hollar mustasno.”

Ikkinchidan, Oliy sud Plenumining 2023-yil 23-iyundagi 17-son qaroriga quyidagi mazmundagi tushuntirishlarni kiritish: tezkor-qidiruv tadbiri davomida ashyoviy dalil sifatida olib qo‘yilgan pul yoki boshqa mol-mulkning jabrlanuvchiga qaytarilishi aybdor tomonidan zararning ixtiyoriy qoplanishi deb hisoblanmaydi; “xizmat mavqeyi” belgisi davlat ulushi bo‘lgan-bo‘lmaganidan qat’i nazar barcha tashkilotlarning xizmatchilariga nisbatan qo‘llanilishini aniq belgilash.

Uchinchidan, Klitgaard formulasidagi monopoliya va ixtiyoriylikni qisqartirish g‘oyasiga muvofiq, yer ajratish, ishga qabul qilish va ruxsatnomalar berish kabi korrupsiya xavfi yuqori bo‘lgan sohalarda davlat xizmatlarini elektron shaklda ko‘rsatishni kengaytirish va xizmat ko‘rsatish tartibi to‘g‘risida aholini xabardor qilishni kuchaytirish [4; 7].

Bu choralar korrupsiyaviy firibgarlik uchun jazoni jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasiga mutanosib qilishga hamda mamlakatda amalga oshirilayotgan korrupsiyaga qarshi islohotlarning samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Ro‘yxatga olingan firibgarlik jinoyatlari soni (jami), 2010–2025-yillar. – URL: https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_901.pdf

2. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi (1994-yil 22-sentabrda tasdiqlangan). – URL: https://lex.uz/docs/111453

3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2023-yil 23-iyundagi 17-son “Firibgarlikka oid ishlar bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida”gi qarori. – URL: https://lex.uz/docs/6523582

4. O‘zbekiston Respublikasining 2017-yil 3-yanvardagi O‘RQ-419-son “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonuni. – URL: https://lex.uz/docs/3088008

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-iyundagi PF-6013-son “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni. – URL: https://lex.uz/docs/4875784

6. Rose-Ackerman S., Palifka B.J. Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2016.

7. Klitgaard R. Controlling Corruption. – Berkeley: University of California Press, 1988. – 230 p.

8. Becker G.S. Crime and Punishment: An Economic Approach // Journal of Political Economy. – 1968. – Vol. 76, № 2. – P. 169–217.

9. United Nations Convention against Corruption (adopted by General Assembly resolution 58/4 of 31 October 2003). – New York: United Nations, 2004.

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Ro‘yxatga olingan jinoyatlar soni (jami), 2010–2023-yillar. – URL: https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_890.pdf

11. O‘zbekistonda jinoyatlar soni 2024-yilda 27 foizga, 5 yilda esa 113 foizga oshdi // Gazeta.uz. – 2025. – 3 mart. – URL: https://www.gazeta.uz/oz/2025/03/03/crime-stats/

12. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining 2025-yil 12 oyida amalga oshirilgan ishlar yuzasidan axboroti. – Toshkent, 2026. – URL: https://api-portal.gov.uz/uploads/11/2026/03/06/a96d8f40-67dc-2262-e23e-9f3908f74281_media_.pdf

13. O‘zbekistonda qaysi turdagi jinoyatlar ko‘paygani ma’lum bo‘ldi // Kun.uz. – 2022. – 29 yanvar. – URL: https://kun.uz/news/2022/01/29/ozbekistonda-qaysi-turdagi-jinoyatlar-kopaygani-malum-boldi

14. Цифра: сколько денег у жителей Узбекистана украли киберпреступники // Spot.uz. – 2025. – 30 мая. – URL: https://www.spot.uz/ru/2025/05/30/cyber-crime

15. За прошедший год в Узбекистане число должностных преступлений выросло почти до 5 тысяч // Podrobno.uz. – 2025. – 27 января. – URL: https://podrobno.uz/cat/obchestvo/za-proshedshiy-god-v-uzbekistane-chislo-dolzhnostnykh-prestupleniy-vyroslo-pochti-do-5-tysyach/

16. United States Code. Title 18. §§ 1341, 1343, 1346, 3663A. – URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18

17. Skilling v. United States, 561 U.S. 358 (2010).

18. Strafgesetzbuch (StGB). §§ 46a, 263. – URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/

19. Beamtenstatusgesetz (BeamtStG). § 24. – URL: https://www.gesetze-im-internet.de/beamtstg/

20. Fraud Act 2006 (c. 35). – URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/35

21. Prevention of Corruption Act 1960 (2020 Revised Edition). Sections 6, 7, 9, 13. – URL: https://sso.agc.gov.sg/Act/PCA1960

22. Act on the Aggravated Punishment, etc. of Specific Economic Crimes (Republic of Korea). Article 3; Criminal Act (Republic of Korea). Article 347. – URL: https://elaw.klri.re.kr